

Cziráki Zsuzsanna

A város a vidék szemében

Brassó és környezete a 17. század első évtizedeiben

Régi közhely, hogy város és vidék története elválaszthatatlan egymástól. Régebbi korok vizsgálata esetén kézenfekvő megközelítési mód, hogy kettejük kapcsolatát a város szemszögéből vizsgáljuk, ami valójában nem meglepő, hiszen a regionális csomópontokként értelmezett, kiváltságokkal és erős falakkal körbebástyázott városok közismert jelentősége természetes módon magára vonja a figyelmet. Ezenfelül a forrásadottságok is a városnak kedveznek: az uralkodói és egyházi centrumok mellett – nemritkán velük kéz a kézben – a város az írásbeliség legfontosabb színtere. A városi adminisztráció és a városi lakosság képzett, művelt rétege gazdag emlékanyagot hagyott hátra, melyben természetesen elsődleges életterük, a város áll reflektorfényben. A városcentrikus források befolyása alól nyilván ez a munka sem vonhatja ki magát, jóllehet a vidék nézőpontját helyezi előtérbe, amikor arra a kérdésre keresi a választ, miként látjuk az egyik legjelentősebb kora újkori erdélyi várost, Brassót (Kronstadt/Braşov), a vidéki lakosság perspektívájából. A vizsgálathoz elsődleges kútfőként a gazdag brassói krónika-irodalmat és a gazdasági ügyeken túl is informatív városgazdai számadásokat használok, az így nyert adatokat pedig összevetem a brassói és barcasági helytörténeti irodalommal. E tanulmány keretein belül célom mindamellett nem lehet több annál, mint hogy a városi megfigyelők képzeletbeli szemüvegén keresztül, mintegy tükörből villantsam fel a vidék és város kapcsolatának néhány emlékezetesebb mozzanatát. A vizsgálat időkerete a 17. század első évtizedeit, a tizenöt éves háború (1591/1593–1606) utolsó éveitől Bethlen Gábor haláláig (1629) terjedő időszakot foglalja magában. Ez a mozgalmas korszak háborús pusztulást és a fegyvernagyvást követő virágzást egyaránt tartogatott az erdélyiek számára, ezért különösen alkalmas arra, hogy a szélsőségeket is tekintetbe véve vizsgáljuk meg a „vidék” Brassóhoz fűződő bonyolult viszonyrendszerét három nagyobb gondolkör: a védelem, az ellátás és a művelődés alapján.

A BRASSÓ KÖRÜLI VIDÉK

Mielőtt azonban a fentiekre sor kerülne, a biztosabb tájékozódás végett röviden tekintsük át, hogyan alakult ki a várost övező vidék, és milyen erőviszonyok határozták meg Brassó és környéke kapcsolatát a 17. századig. A várost – helyesebben az előzményének tekinthető települést – mai ismereteink szerint a 13. század elején alapították a Kárpátok délkeleti kanyarulatában, az Olt és kisebb

mellékvizei által szabdalta, történelmi nevén Barcasággként (*Burzenland*) ismert vidéken.¹ A vegyes lakosságú területet – ahol ezekben a korai időkben székely határőröket, szláv őslakosokat és német telepeseket egyaránt találunk – egy ideig a Német Lovagrend birtokolta királyi hűbérként, majd a székely ispán hatásköre alá került.² Bár a lovagok csupán rövid ideig (1211/1212–1225) bírták a Barcaságot, jelenlétük meghatározó volt a vidék településhálózatának létrejöttében, hiszen az ő alapításuknak tulajdonított várak körül formálódtak azok a kisebb települések – különösen Földvár, Barcarozsnyó és Prázsmár –, amelyek később a kerület jelentősebb mezővárosaivá fejlődtek. Jelenlegi ismereteink szerint a brassói városmag alapításában azonban nemcsak ők, hanem a magyar király, illetve a premontrei szerzetesrend is hangsúlyos szerepet kapott. Néhány másik település esetében pedig a ciszterci rend állt az alapítás háttérében. Ez a sokszínűség már a legkorábbi időkben meglehetősen heterogén településszervezési mintákat eredményezett, és joggal feltételezhetjük, hogy a királyi várat is magába foglaló, a lovagok távozása után mindinkább közigazgatási centrummá előlépő Brassót és az őt körbevevő vidéket már a középkor kezdetétől sajátos sokszínűség jellemezte.³

Brassó keletkezése és korai története a későbbi metropolisz vidékének kialakulásában is egyedi szerepet töltött be. A mai város sík északi részén eredetileg kisebb, faluszerű települések helyezkedtek el: Óbrassó és Bertalan az első telepítések közé tartozott, a tatárjárás azonban elpusztította őket. Brassó – a középkorban leginkább Corona vagy Cronen néven említve – újbóli benépesítése már nem ugyanazon a helyen történt, hanem az elpusztult településektől kissé délebbre, a Cenk (Zinne), Raupenberg és Gesprengberg magaslatai által védett, háromszögszerűen kiszélesedő völgyszakaszban.⁴ A régi-új település gyors fejlődésnek indult, városi rangra emelését hagyományosan Anjou Károly idejére teszik.⁵ Ebben az időpontban Brassó már rendelkezett városi hivatalnokokkal,⁶ a 14. század fordulóján pedig már nagy körpecséttel is.⁷ Az erősödő urbanizáció és az ahhoz kapcsolódó privilégiumok megerősítették a várost barcaságbeli vezető pozíciójában, jóllehet a kerület közjogi szempontból ekkor még nem tartozott a II. András kiváltságlevele (1224) alapján különleges státusú Szászföldhöz. Az *Andreanum* érvényét csupán Hunyadi Mátyás uralkodása alatt terjesztették ki rá (1468–1473). Jogilag ekkor egyesült a Szeben környéki hét és két székkel, illetve Beszterce vidékével – így jött létre a Szász *Universitas* intézménye, amely voltaképpen az 1876-os nagy közigazgatási reformig és az egységes

¹ Roth 2010: 9–19; Herrmann 2010: 29–30.

² Bővebben a Német Lovagrend erdélyi jelenlétéről: Hunyadi 2008: 151–170; Zimmermann 2011.

³ Roth 2010: 20–26; Niedermaier 2013: 66–68.

⁴ Roth 2010: 26–32.

⁵ Zimmermann–Wenner (Hgg.) 1897: Nr. 677. 93–96; Roth 2010: 47. Az utóbbi időben Anjou Károly nagyszabású városi privilégiumairól: Szende 2016: 285–339.

⁶ Zimmermann–Wenner (Hgg.) 1892: Nr. 571. 521–522.

⁷ Zimmermann 1878: 109–110.

vármegyrendszer kialakításáig sajátos jogrendű autonóm területként működött Erdélyben.⁸

Ha pontosabban szeretnénk meghatározni Brassó vidékét, akkor három szintet különböztethetünk meg egymástól. Először is a város közvetlen környezetét, amely, bár igazgatási szempontból a város részét képezte, valójában elkülönült attól, hiszen a város meghatározásában fontos szerepet betöltő falakon kívül elhelyezkedő kisebb telepekből állt. Az erdélyi szász városok esetében némiképp szokatlan módon Brassóban a központi maghoz három kisebb helység – előváros, vagyis *Vorstadt* – csatlakozott, melyek lakói adót fizettek és közreműködtek a város védelmében, mégsem számítottak a város teljes jogú polgárai közé. A déli völgyek között jött létre a kora újkorra már többségében románok lakta Bolgárszeg (Belgerey, Obere Vorstadt/Şcheii), északkeleten a magyarok és székelyek által benépesített Bolonya (Blumenau/Blumăna). A harmadik, fentebb már említett, a tatárjáráskor elpusztult település romjain újjáéledő elővárost, Óbrasót (Altstadt), zömében szász földművesek lakták, de itt éltek az adóljastromok alapján legszegényebbnek tartott egyszerű napszámosok és halászok is. Brassó neves történésze, Maja Philippi kutatásai alapján ezenfelül arról is tudásunk van, hogy a belső város gazdag polgárai gyakran itt birtokoltak majorságot.⁹

Már a középkorban kiépült és megszilárdult a Barcaság tulajdonképpen napjainkig meghatározó településhálózata, valamint a hozzá kapcsolódó közigazgatási rendszer: a kerület (*districtus*, később *Land* vagy *Revier*) élén Brassó állt, befolyása pedig kiterjedt a vidék valamennyi lakott és lakatlan területére.¹⁰ Ezen belül a brassói befolyási övezet második szintjét a város barcasági hűbértartományai alkották, melyek köre a 17. századra lassan kibővült és kismértékben átalakult. Brassó közvetlen földesúri hatalmat gyakorolt a sorra birtokába jutó domíniumok és jobbágyfalvak fölött, amelyek közül a legjelentősebb kétségkívül az 1498 óta brassói kézen lévő Törzsvár (Törzburg/Bran) volt. Ide tartozott azonban számos vegyes lakosságú falu is: többek között Apáca (Geist/Apaşa), Krizba (Krebsbach/Crizbav), a Hétfaluként (Siebendörfer/Şapte sate) emlegetett csángó településcsoport,¹¹ Barcaújfalu (Neudorf/Satu Nou), Vledény (Wladein/Vlădeni), Szúnyogszeg (Schnakendorf/Tăntari, ma Dumbrăviţa), Zernyest (Zernen/Zărneşti) és Tohány (Tauchen/Tohan). A 16. század végére a Barcaság határain túllépve Brassó a fogarasi vidéken Parró (Parro/Părău) és Sárkány (Schirkanyen/Şercaia) birtokába jutott, illetve korszaktól függően birtokkal rendelkezett a Székelyföldön is („székely jószág”).¹²

Harmadik szintként a barcasági kerület „szabad” településeit határozhatjuk meg. Ezek közül négy – Földvár (Marienburg/Feldioara), Prázsmár (Tartlau/Prejmer), Barcarozsnyó (Rosenau/Râşnov) és Feketehalom (Zeiden/Codlea) – mező-

⁸ Müller 1941: 1–20; Roth 2010: 46–58; Jekelius (Hg.) 1928: 7–19; Nussbächer 2011: 173.

⁹ Philippi 2006a: 61–74.

¹⁰ Müller 1941: 306.

¹¹ Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Pürkerec, Zajzon.

¹² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 398; V/21: 49.

városi rangot élvezett. Ezekhez a településekhez kilenc további szabad szász falu csatlakozott: Botfalu (Brenndorf/Bod), Barcaszentpéter (Petersberg/Sînpetru), Szászhermány (Honigberg/Härman), Vidombák (Weidenbach/Ghimbav), Höl-tövény (Heldsdorf/Hältau), Szászveresmart (Rothbach/Rotbav) és Szászmagyaros (Nußbach/Mäirus), valamint a Rozsnyó igazgatása alá tartozó Keresztényfalu (Neustadt/Cristian) és Volkány (Wolkendorf/Vulcan).

A hagyományos szakirodalom alapvetően a Barcaságra, helyesebben a fenti településekre helyezi a hangsúlyt, amikor Brassó vidékéről tesz említést. Nem meglepő ez a megközelítés, hiszen a város gyakorlatilag szimbiózisban élt barcasági környezetével, a vidék irányításában pedig a középkor óta vezető szerepet töltött be. Mindazonáltal arról is érdemes megemlékezni, hogy Brassó kedvező fekvése és regionális jelentősége kiterjedt kapcsolatrendszerrel eredményezett, amely túlmutatott tradicionális befolyási övezete, a Szász *Universitas* keretein belül értelmezett, ám mindig is nagy önállósággal rendelkező Barcaság határain. A városi számadáskönyvek és a krónikák adatai alapján egyaránt sejthető, hogy a várost különleges szálak fűzték a Székelyföldre, elsősorban azokhoz a székekhez és falvakhoz, amelyek közel estek a barcasági szász kerület határához.¹³ A jobb élet reménye a szegény székelyek közül sokakat csábított a prosperáló Brassó közvetlen környezetébe; ők általában a magyar-székely arcú Bolonya elővárosban telepedtek meg.¹⁴ További kutatásokra váró jelenség a tehetős székek brassói jelenléte, akik bizonyos esetekben a városfalakon belül házat is szerezhettek és a városvezetéssel is kapcsolatban álltak.¹⁵ A város hasonlóan intenzív viszonyt ápolt a Kárpátok túloldalán elhelyezkedő román vajdaságokkal, elsősorban Havasalfölddel, amellyel virágzó kereskedelme bontakozott ki már a 14. századtól. A kedvező fekvésű Brassónak a havasalföldi árucseré tekintetében sokáig nem is akadt kihívója.¹⁶ Havasalföld és Brassó viszonya azért is különleges, mert az évszázados gazdasági kapcsolatokon túl számos esetben politikai szövetség is kovácsolódott a szomszédok között, melynek mindmáig legnagyobb visszhangot keltő mozzanata az 1611 és 1613 között Báthori Gábor fejedelem ellenében létrehozott együttműködés volt.¹⁷ A szomszédos szász szék, Kőhalom (Reps/Rupea) is szoros szálakkal kötődött Brassóhoz, különösen a piacához és iskolájá-

¹³ A 17. században a leggyakrabban Miklósvárszék és Sepsiszék települései kerülnek elő a brassói forrásokban. Minderre lásd például Hegyes 1909: passim; ANR FB V/18: 692, 693, 714–715, 725.

¹⁴ Philippi 2006a: 73.

¹⁵ Brassói urak székely főembereknél tett látogatásai rendszeresen előkerülnek a forrásokban, lásd például Andreas Hegyes hivatalos – a bíró parancsára történt – útját Béldi Kelemenhez és Kálnoki Jánoshoz 1616 januárjában (Hegyes 1909: 540). Az utóbbi évek kutatása több adalékot is felszínre hozott a brassói szász vidékek felé orientálódó székely előkelőkkel kapcsolatban (Balogh 2011: 185; Binder 1993: 14). A Béldi, Kálnoki és Csoma családok gyakran szerepelnek a városgazdai számadáskönyvekben is, rendszeresen kaptak ajándékokat a várostól. Ennek kapcsán lásd például az 1614. július 23–29. közötti bejegyzéseket: ANR FB Stadthannenrechnung V/20: 397–398; V/21: 17.

¹⁶ Pakucs-Willcocks 2007: 6–9; Pach 1978: 1005–1038.

¹⁷ Cziráki 2011a: 847–876.

hoz (hiszen ez volt a legközelebbi nagy város), jóllehet a brassói magisztrátussal többször bonyolódott politikai vitába, többek között az imént említett polgárháborúban, ahol David Weyrauch kőhalmi királybíró a Brassót is magában foglaló koalíció ellenében Báthori Gábort támogatta.¹⁸

E rövid áttekintés alapján látható, hogy a „vidék” Brassó esetében meglehetősen nagy kiterjedésű területet jelentett, és a város határvidékén, illetve a történelmi Barcaságon túl jócskán átnyúlt a Brassói-medence természetes határait képező Baróti-hegység, Kárpátkanyar és Fogarasi-havasok láncain. A legtöbb brassói helytörténeti munka nem csekély büszkeséggel értekezik Brassó kiváltságos szerepéről ezen a tágabb értelemben vett vidéken. Arról azonban már kevesebb szó esik, hogy a város vitathatatlan jelentőségéhez a barcasági kerület is hozzájárult, amely számos esetben védelmezte a várost, és nem csupán katonai értelemben. Ahogyan a havasalföldi kapcsolatok fentebbi említése alkalmával már szóba került, a fejlődés motorjaként értelmezett kereskedő polgárság túlsúlya nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy a brassói polgároknak sikerült megakadályozniuk az egyébként a helyi és regionális termékek forgalmazásában szintén érdekelt barcasági települések hasonló törekvéseit, a brassói árumegállító joggal és szabadkereskedelmi megállapodásokkal pedig rövid időn belül kiszorították riválisaikat a legjövedelmezőbb kereskedelmi ágakból. A város iparos polgárai hasonló helyzetet teremtettek a céhek világában: „külső” vetélytársaik munkáját szigorú szabályok közé szorították, melyek rendre a városi iparúzóknak kedveztek.¹⁹ A szászok adójának Barcaságra kivetett részét is a város volt jogosult beszedni, a kerületre eső száz adóegységből viszont hatvanháromat a vidék fizetett be a közös pénztárba.²⁰

Brassó a kereskedelem és az iparos tevékenység felügyeletéből eredő gazdasági fölényét hamar kiterjesztette a barcasági kerület tényleges irányítására. 1377-ben királyi oklevél szentesítette a nyilvánvalóan már régebb óta fennálló helyzetet: bár a dokumentum megerősítette a Barcaság tizennégy szabad települését kiváltságaikban, a vezető szerepet Brassóra ruházta. A város gyarapodó erejét mi sem képezhetette volna le látványosabban, mint a formálódó szász kerület címerének beszédes átalakulása: a barcasági szász tartományi szövetséget szimbolizáló (Anjou) liliom helyett a század végén már a vidék első városa, Brassó koronás címere volt használatban.²¹

Ebben az időszakban Brassó – Szászföldön nem szokatlan módon – tulajdonképpen a maga képére formálta a vidéki közösségeket. A kisebb települések, elsősorban a mezővárosok, erősen leegyszerűsített formában ugyan, de követték a brassói közigazgatási struktúrát, előjáróik hivatalba lépéséhez pedig a brassóiak jóváhagyására is szükség volt. Emellett a magisztrátus igazságszolgáltatási jogköre is kiterjedt a barcasági kerületre, a kortárs tanácsurak visszaemlékezéseiből

¹⁸ Binder 1993: 5; Teutsch 1853: 155–199.

¹⁹ Roth 2010: 53–53; Jickeli 1913: 33–35.

²⁰ Nussbächer 2011: 175.

²¹ Roth 2010: 56–57.

és a számadáskönyvek adataiból ismertek azok a kiszállások, amikor a „bírótság” vidékre utazott ítélkezni.²² Mindezek alapján könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy Brassó gyarapodó helyzeti előnyét kihasználva nyomasztó túlhatalommal bírt a vidéken, az igájába hajtott települések pedig aligha szabhattak gátat a város határtalan ambícióinak. A továbbiakban azonban néhány példát mutatok be a 17. század elejéről arra vonatkozóan, hogy a vidék számára a város nem csupán nyomasztó felsőbb hatalmi entitást jelentett. Szerencsésebb egy szerkesztésésként felfogott tágabb hálózat kiemelkedő csomópontjaként értelmezni a Barcaság metropoliszát, és megkísérelni megragadni azt az összetettséget, amely e városi központ és a vidék viszonyát jellemezte.

BRASSÓ ÉS A BARCASÁG VÉDELME

Mielőtt Brassónak a Barcaság védelmében betöltött szerepére irányítanánk a figyelmet, időzzünk el néhány gondolat erejéig magánál a városfalnál, hiszen ez az építmény nemcsak a védekezés, hanem a városi autonómia szempontjából is megkerülhetetlen jelentőségű. Brassó erődítésének kezdete a középkorba nyúlik vissza, épülő falairól először a 14. század végén hallunk.²³ Az európai trendet követő fallal kerítés kezdetben egyszerű körfal építését jelentette, amelyet a hadmérnöki tudás fejlődésével fokozatosan bővítettek, így újabb védelmi vonalakat, bástyákat, tornyokat emeltek a már meglévők helyére vagy azok kiegészítéseként.²⁴ Brassóban ez a folyamat a 17. század első felében még nem zárult le: az északnyugati részén – körülbelül a mai Kolostor utca és Kapu utca közötti szakaszon – sokáig csupán föld- és vesszősánc védte a várost, az aranyművesek impozáns bástyája csupán a század derekán készült el.²⁵ Brassó védelmi rendszere ekkor érte el teljesítőképessége csúcsát, de a tizenöt éves háború és az 1611–1613 közötti erdélyi belháború helyi eseményei azt bizonyítják, hogy a városerőd még így, félkész állapotában is képes volt ellenállni több kisebb és talán néhány nagyobb ostromnak.²⁶

A város belterülete és a külvilág határán álló, a vidék és város között fennálló sokrétű különbséget szimbolikus értelemben és kézzelfogható módon is megjeleltető falon egyedül a városkapu biztosított átjárást. Ezek a középkori eredetű építmények azonban inkább kisebbfajta erődnek tűnhettek, ahol több ajtó, kapu, helyiség és védelmi eszköz képezte azt a tulajdonképpeni zsilipet, amely összeköttetést teremtett a város belső területe és az őt körülvevő világ között. Az átjá-

²² Hegyes 1909: 527, 536–537. A százsz, azon belül a brassói igazságszolgáltatás rendszeréről: Müller 1941; Derzsi (Hg.) 2016: III–XVII.

²³ Müller 1941: 24.

²⁴ Friedrichs 1995: 32.

²⁵ Lásd Friedrich Wilhelm Seraphin bevezetését Michael Seybriger krónikájához (QGSB V 1909: LXVIII).

²⁶ Cziráki 2011b: 847–876.

rást békeidőben is szigorúan ellenőrizték, a kapukon az arra kijelölt személyek (*Torknechte*) huszonnégy órás őrszolgálatot láttak el, a ki- és bejárókat, sokszor az árukat is szigorú inspekciónak vetették alá. A kortársak visszaemlékezéseiből tudhatjuk, hogy a városvezetés különös gonddal válogatta össze az őrséget, hiszen az kulcsfontosságú szerepet töltött be mind békeidőben, mind veszély esetén. A brassói kapuk kialakítása a középkor óta együtt fejlődött a város erődítményeivel, a legkevésbé sem voltak egyformák, méretük és struktúrájuk igen különböző volt. Elhelyezkedésük részben a város és a környező települések úthasználatához igazodott, ennek megfelelően a Kolostor utcai (Óbrassó felé), a Kapu utcai (Bolonya felé) és a Katalin-kapu (Bolgárszeg felé) lehetett a legforgalmasabb.²⁷

A városkapuk esetében nem feledkezhetünk meg arról a gazdag szimbolikáról sem, amely a díszítésekben mutatkozott meg szerte Európában. A leggyakoribbnak a heraldikai és figurális elemek szerepeltetése tűnik, Brassóban ez a tendencia a városcímet, illetve a város kiváltságainak megszilárdításában és bővítésében élen járó Luxemburgi Zsigmond magyar király alakját mintázó ábrázolások révén jelent meg. Bizonyos esetekben ezek az ábrázolások praktikus elemekkel is kiegészülhettek: a Kolostor utcai kapuról tudjuk, hogy napórával volt felszerelve. Emellett latin mottók jelenlétének is van nyoma: egy 1608-as adat alapján a városiak egyik legfontosabb erényére, az összetartásra hívták fel a figyelmet ugyancsak a Kolostor utcai kapu dekorálása során.²⁸ Ezek a szimbólumok csak még inkább hangsúlyozták a „kint” és a „bent” közötti határvonalat, mely különösen látványos elemekkel egészült ki a pontos koreográfia alapján lezajló, gazdag rituális jelentéstartalommal bíró ünnepélyes bevonulások alkalmával, melyekre leggyakrabban fejedelmi látogatás, külföldi diplomáciai delegáció fogadása és az erdélyi portai követség indulásához köthető ceremóniák esetében került sor.²⁹ A kapukat veszedelem esetén természetesen bezárták, ám ez az állapot mindenféleképpen korlátozott ideig tarthatott csupán, hiszen ily módon nemcsak az ellenség, hanem az utánpótlás elől is elrekesztették az utat. A város érdeke tehát mindenképpen azt diktálta, hogy a kapu minél előbb megnyílhasson a külvilág felé. Brassó sem vághatta el magát hosszabb időre a szűkebb és tágabb értelemben vett vidék vérkeringésétől. A nyitott kapu jelentőségét különösen a korszakunkban gyakori hadi állapot érzékelteti igazán: hiába dúlták hajdúhadak a Barcaságot, Brassóban csupán akkor tartották zárva a városkapukat, ha ez az ellenség közelsége folytán okvetlenül szükséges volt. Amikor elült a csatazaj, azonnal megnyitották őket, jóllehet mindig csak egyet, általában a Kolostor vagy a Kapu utcai kaput, nehogy a forgalom kicsússzon a szigorú városi kontroll alól.³⁰

²⁷ Friedrichs 1995: 21–22; Hegyes 1909: 450.

²⁸ Egy másik napóra a tímárok bástyáján volt, mindkettőt Weiss Mihály készítette magisztrátusi pályája kezdetén, amikor sáfárként a városi építmények karbantartásáért felelt. Ugyancsak Weiss sáfársága idején készült az említett felirat is. Vö. Philippi 1982: 34–35, 53.

²⁹ Opll 2013: 59–90.

³⁰ Hegyes 1909: 458.

A korszakban gyakori katonai akciókat szemlélve feltűnő, hogy a brassóiak komplex védelmi stratégiájában a fal és a városi védművek mellett legalább ugyanakkora jelentőséget kapott a vidék nyújtotta stratégiai lehetőségek megszerző kihasználása. De vajon mire számíthatott a Barcaság a várostól veszély esetén? Forrásaink számos fogódzót kínálnak, melyek alapján egészen éles képet alkothatunk arról, hogyan kezelte a barcasági területben fő hatalmi entitásként működő városvezetés a hozzá tartozó vidék fenyegetettségét, és milyen eszközöket vetett be az emberélet, illetve az anyagi javak védelme érdekében. Folytatva képzeletbeli utunkat a város – és egyben a barcasági vidék – szívért őrző városfalak külső oldalán, a lehetőség szerint vízzel feltöltött árkon, illetve kelet és nyugat felől a meredek hegyoldalakon túl, dél felé és különösen a kissé kiszélesedő északi részen a városi védművek előtti puszta térséget találjuk, melynek jelentősége semmivel sem volt csekélyebb, mint a falaké vagy a kapuké. Ez a terület ütközőzónát képezett a város és legközelebbi vidéke, tehát elővárosai, a gyakorlatilag védtelen Óbrassó, Bolonya és Bolgárszeg felé. Itt akadálytalanul hordozhatta körbe tekintetét a figyelő őrszem vagy az éppen kívánatos stratégiát latolgató városi tanácsúr, békeidőben a piacra igyekvő forgalom szemmel tartása, háborúban az ellenséges csapatok megszemlélése végett.

A 17. század első évtizedeiben a várost gyakran szorongatták ostromhadak, hiszen a tizenöt éves háború erdélyi eseményei, illetve az 1611–1613 közötti polgárháború egyaránt súlyosan érintette Brassót és a Barcaságot is. Bár a brassóiak törekedtek arra, hogy a nagyobb ütközetek helyszíne a várostól távolabb legyen, mégis előfordult, hogy itt, a város küszöbén tombolt igazán a háború heve, nem kímélve a támadók és a védők közé szorult városrészeket. A brassói elővárosokon keresztül vonuló katonaságról és a nyomukban járó pusztulásról szuggesztív képet fest az eseményeket közvetlen közletről megfigyelő Michael Seybriger brassói aranyműves tanonc, aki 1611-ben, a korszak egyik legnagyobb város közeli ütközetében maga is szolgálatban volt a városfalon.³¹ Báthori Gábor hajdúival ekkor a brassóiak és a havasalföldi Radu Șerban egyesült serege mérkőzött meg, ám a csata kimenetelét végül a szövetséges lengyel páncélos lovasság hegygerincről lezúduló, mindent elsöprő rohama fordította a vajda és a városiak javára, úgyszólván a város küszöbén. Általános tapasztalat, hogy az összecsapások elültével a hóstát néven is emlegetett térség egyszerűen demilitarizált övezetté alakult, ahol egyaránt sor kerülhetett a hadviselő felek közötti megbeszélésekre, formális és informális személyes találkozásokra, tehát ez egyben a város és a bizalmát kevésbé élvező csoportok közötti diplomácia fő helyszínének is számított.³²

A fal és a hozzá kapcsolódó védművek szerepét leginkább azok az időszakok világítják meg, amikor katonaság tartózkodott a vidéken. Az elhatalmasodó háború összehasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozott Brassó elővárosaiban, mint a központban – ezeket a város tulajdonképpen feladta a belső mag biz-

³¹ Seybriger 1909: 438–439; Weiss 1909: 222–223.

³² Weiss 1909: 222, 234.

tosítása érdekében. A hegyek által sem védett észak-nyugati részre, az Erdély belseje felől közelítő katonaság számára könnyen megközelíthető, akkoriban három utcából és mintegy száz házból álló Óbrassóba a magisztrátus rendszeresen szállásolt be a fejedelemségbe érkező „szövetséges” török-tatár hadakat, de itt vertek tanyát Báthori Gábor hadjáratai során a fejedelmi hajdúk is. Mindezen csapások következményeként ez az előváros 1613-ra csaknem teljesen kihalt, mindössze kilenc-tíz ház élte túl az előző két évtized háborúit, a lakosság pedig meghalt vagy elmenekült.³³ Bolonyában, az Óbrassótól keletre eső elővárosban a katonaság jelenléte nem csak a lakosság erőforrásainak végletes kimerítését és a kényszerű beszállásolást jelentette. Tudomásunk szerint itt több malmot is működtettek a brassóiak, amelyeket a várost szorongató erők rendszeresen felgyújtottak.³⁴ Brassó harmadik jelentősebb elővárosa, a magasabb hegyek felé törő déli völgyben meghúzódó Bolgárszeg is rendelkezett malommal, és hasonló okokból szintén célponttá vált.³⁵ Az elővárosok azonban nem csak a nagyobb akciókat sínylették meg. Ha a vár és a város őrsége nem volt elég éber, az éj leple alatt az elővárosba lopózkodó kis létszámú csapat is nagy pusztítást vihetett véghez. Hasonló esetet panaszol fel egy brassói emlékiró az 1612-es évből: székelek tízfős csapata tizenkét cigányt (kilenc felnőttet és három gyermeket) gyilkolt meg február 12-én éjjel a bolonyai bitónál a legkönyörtelenebb módon, ráadásul könnyedén leszámoltak a segítségükre siető városiakkal is.³⁶

Az előbbi példákban úgy tűnhet, hogy az elővárosi lakosság számára a falal kerített város közelsége inkább jelentette a pusztulás fenyegetését és a kiszolgáltatottságot. Valamelyest enyhíti a lesújtó képet, hogy a magisztrátus veszély esetén menedéket nyújtott a külvárost elhagyni kényszerülők számára – jöllehet ennek a védelemnek megvoltak a maga korlátai. A városi tér szűkösségéből kézenfekvően következik, hogy a visszahúzódó lakosság csak korlátozott számban, kisebb mennyiségű ingósággal húzódnhatott a városba, házuk és gazdaságuk pedig a megszállók martaléka lett. Azt sem lehet tagadni, hogy a városvezetés stratégiájában az elővárosoknak is előre kijelölt szerep jutott, ők pedig elsősorban a belső város védelmének szempontjait tartották elsődlegesnek. Ebből a szemléletből eredeztethetők olyan, az elővárosiakra nézve előnytelen rendeletek, amelyek tiltották kőház vagy cseréptető építését, mivel a városból irányított védelem

³³ Philippi 2006b: 150; Herrmann 2010: 198; Massa–Fuchs 1909: 344; Bánfi 1909: 424. 1612-ben Michael Seybriger hívja fel rá a figyelmet, hogy Óbrassó azért pusztult el teljesen, mert Weiss Mihály parancsba adta a már erősen megrongálódott település felégetését, annak érdekében, hogy jobban átlássa az ellenséges hadműveleteket (Seybriger 1909: 442).

³⁴ Bánfi 1909: 425; Hegyes 1909: 452.

³⁵ Bánfi 1909: 426.

³⁶ Bánfi 1909: 425; Gockesch 1915: 9. A szerencsétlen eset rávilágít a brassói térhasználat egy másik sajátosságára. A cigányok (a forrásokban „Pharaones”) bolonyai lakóhelye egyben az ítélet-végehajtás színtere is volt. A hóhér gyakran maga is a marginalizált cigány közösség tagjai közül került ki.

veszély esetén maga borította lángba a faépületeket azért, hogy megakadályozza az ellenség közelebb jutását az elsősorban védendő belső városhoz.³⁷

A védelmi lehetőségeket tekintve nem volt sokkal jobb a helyzet a Brassó uralma alatt álló Barcaságban sem. A vidék háborús konfliktus esetén gyakran változott hadműveleti területté, hiszen a Havasalföld felől érkező hadak több alkalommal is szerepet kaptak az Erdély területén dúló fegyveres összütközésekben. A tizenöt éves háború egyik sorsfordító ütközete a brassói – valójában a várostól csaknem tíz kilométerre, Vidombák közelébe eső – „papírmalom” mellett zajlott, ahol 1603-ban Székely Mózes fejedelem vereséget szenvedett a Barcaság történetében többször is szerepet játszó Radu Șerban egységeitől.³⁸ Itt, illetve a közeli Feketehalomnál ütöttek tanyát Báthori Gábor fejedelem hajdúi is a Barcaságba vezetett hadjáratok során, ésszerű módon a Fogarashoz, a fejedelmi hídfőálláshoz legközelebb eső helyet választva.³⁹ A fejedelem hadműveletei azért is figyelemre méltók, mert az 1611. esztendőben még nem, de 1612-ben már elpártolásra kényszerítették a barcasági települések legnagyobb részét, ezzel jelentősen szűkítve Brassó mozgásterét. És mintha a Barcaság feldúlt állapota és a város befolyásvesztése még nem lett volna elég a regionális vezető szerepéből kiszoruló Brassó számára, ebben az évben Töröcsvár is fejedelmi megszállás alá került, és ezzel a város az egyik legfontosabb jövedelemforrásától esett el.⁴⁰

A Barcaság elvesztésében egyébként nemcsak a Báthori-haderő erőszakosága játszott szerepet. A kisebb települések sokszor elégedetlenek voltak a brassóiak szinte korlátlan uralmával a vidéken, és maguk is pártokra szakadtak abban a tekintetben, Báthorival vagy a brassóiakkal érdemes-e tartaniuk. Nem lehet csodálkozni azon, ha a rendkívül korlátozott védelmi képességű, a brassói érdekeknek rendre alávetett közösségek egyike-másika csak félszívvvel csatlakozott a brassóiak háborújához, és nem vállalt komolyabb konfrontációt a fejedellemmel.⁴¹ Annál is inkább, mert kezdetben korántsem volt egyértelmű, hogy a konfliktus olyannyira elmérgesedik majd, hogy lépésről lépésre az egész vidéket a pusztulás szélére sodorja. Egyébként a Barcaság felprédálását Báthori eleinte mindenképpen kerülendőnek tartotta, a helyzet azonban már korán uralhatatlanná vált, és a megegyezés a féktelen pusztításnak adta át a helyét.

A háromévnnyi háborúságtól kivérzett Barcaság esetét végiggondolva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a dúlás korántsem korlátozódott erre a vidékre. A zsákmányszerzés lehetőségétől és bosszúvágytól űzött portyázó csapatok mindkét oldalon jelentős pusztítást vittek végbe, és senki sem válogatott az eszközökben. És mivel a fejedelem haderejéhez nemcsak hajdúk, hanem szé-

³⁷ Philippi 2006a: 66; Seybriger 1909: 442.

³⁸ Székely Mózes kinevezéséről és korai bukásáról bővebben: Papp 1999: 71–88.

³⁹ Herrmann 2010: 199; Massa–Fuchs 1909: 340–345.

⁴⁰ Herrmann 2010: 208.

⁴¹ Massa–Fuchs 1909: 347. A Barcaság településeivel tartott kapcsolat az információszerzés szempontjából is fontos volt. A polgárháború idejéből biztosan tudjuk, hogy a létfontosságú hírek az ellenség csapatmozgásairól hírnökök, szomszédos települések levelei, illetve az úthálózat megfigyeléséből származtak (Massa–Fuchs 1909: 342–343).

kelyek is csatlakoztak, hamar fellángolt a székely–szász gyűlölködés voltaképpen sosem kihunyó parazsa: a székelyek barcasági szász falvakat, a szászok pedig a Barca-vidékkel határos székely területeket prédálták-pusztították mindenfajta könyörület vagy belátás nélkül.⁴² Tudjuk, hogy bár nagy károkat okoztak emberéletben és anyagiakban,⁴³ sem Báthori, sem a török-tatár vagy a havasalföldi haderő nem tartotta állandó megszállás alatt a Barcaságot; a legkitartóbb háborús front a szászok és a székelyek között húzódott, akik különféle segédcsoportokkal kiegészülve pusztították egymás birtokait.⁴⁴ A kisebb települések művészettörténeti szempontból izgalmas erődített templomai csak ideig-óráig állhattak ellen a támadóknak, komolyabb ostrom kivédésére alkalmatlanok voltak.⁴⁵ A lakosság jobb híján az erdőkke vagy nagyobb, biztonságosabbnak hitt településekre menekült – utóbbiak között természetesen kiemelt szerep jutott Brassónak, ahova súlyos fenyegetettség esetén a magyar és székely előkelők is menekítették családtagjaikat.⁴⁶ Szórványos adatokból úgy tűnik, csupán néhány helység került el a pusztítást, feltételezhetően a támadóknak fizetett váltságdíjért cserébe.⁴⁷

A korszakban nem egyedülálló módon a védők elsősorban a fegyverforgatásra alkalmas lakosság köréből kerültek ki városon és vidéken egyaránt. A brassói magisztrátus azonban fenntartott egy változó létszámú kis rendfenntartó csapatot is, melyet az erdélyiek háborúiban a szászokra kirótt katonaillesztési kötelezettség értelmében 100 főre egészítettek ki.⁴⁸ A brassói számadáskönyvekben rendszeresen feljegyzett brassói katonai kontingens névsora több következtetést is megenged a város és vidék, hovatovább a barcasági etnikai csoportok kapcsolatára vonatkozóan. Feltűnő ugyanis, hogy többségében magyar nevekkal találkozunk a toborzott férfiak között, akik városi darabontként helyben vagy szükség esetén a fejedelem haderejében szolgáltak. A magyar katonák legközelebbi forrása a közeli Bolonya külváros lehetett, ahol szép számmal regisztráltak a katonák közé felvett „síposokat” és „dobosokat” is, de valószínű, hogy a brassói domíniumok magyar ajkú jobbágylakossága is küldött katonákat a brassóiaknak.⁴⁹ Bár városi darabontokként emlegetik őket a korszakban, feladataik között számos olyan hétköznapi kihívás szerepelt, amely közvetlenül hozzájárult a barcasági élet gördülékennyé tételéhez, így a Kárpátok hágóinak rendben tartása, illetve a gazdag erdőségek rablóbandáktól való mentesítése.⁵⁰

⁴² Weiss 1909: 222; Hegyes 1909: 452–453. Az emlékezet különösen a szászvolkányi mészarlást őrizte meg, ahol az erődített templomban menedéket kereső helyiekre az ostromló székely csapat rágyújtotta az épületet. Székely oldalon a véres bikfalvi öldöklés bírt hasonló jelentőséggel (Philippi 2006b: 150; Herrmann 2010: 202).

⁴³ Gockesch 1915: 8–9.

⁴⁴ Herrmann 2010: 204; Weiss 1909: 222; Massa–Fuchs 1909: 340–342.

⁴⁵ Jekelius (Hg.) 1929a: 99–113.

⁴⁶ Seybriger 1909: 440.

⁴⁷ Bánfi 1909: 417.

⁴⁸ Cziráki 2010: 88–90.

⁴⁹ Philippi 2006a: 73.

⁵⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/18: 740; V/20: 398, 521, 551; V/21: 575; V/22: 298, 458; V/23: 66, 126.

ELLÁTÁSI HÁLÓZATOK BRASSÓBAN ÉS A BARCASÁGBAN

Második szempontként Brassó regionális ellátócentrum szerepének néhány aspektusát tekintjük át a környező vidék szemszögéből. A Barcaság számára Erdély egyik legnagyobb forgalmú, népes kereskedővárosának közelsége kétségkívül jelentett bizonyos előnyöket, még ha a legjövődélmezőbb kereskedelmi ágazatokat nem is feltétlenül a falusi gazdák fölötték le. A kora középkortól kezdve két meghatározó közlekedési útvonal létezett a Barcaságban: egy észak–déli (Székelyföld felé) és egy nyugat–délkeleti irányú (Fogaras felé). Később – a mocsarak fokozatos visszaszorításával – ez a hálózat kiszélesedett, illetve látványosan Brassó-centrikussá vált, ami jól jelzi a város különleges jelentőségét a barcasági vidék személy- és áruforgalmában. A kisebb települések a gazdag barcasági úthálózat révén bekapcsolódhattak a kisebb volumenű és leginkább lokális jelentőségű árucserébe, ám egyúttal elérhetőbbé is váltak a nemkívánatos forgalom számára.⁵¹ Ha a hadjáratokat nem is számítjuk, mindenképpen idesorolhatjuk a fejedelmek vendégül látásának komplex eseménysorát, melynek elsődleges színtere ugyan Brassó volt, de a fejedelem „traktálása” régi szokás szerint már a Barcaság határán, általában Feketehalomnál vagy Prázmárnál megkezdődött. Útközben, kisebb helyszíneken további megállókat iktattak be, amíg a nemritkán több száz fős tömeg meg nem érkezett Brassóba, és tagjait be nem szállásolták az elővárosokba, illetve a belső város házaiba.⁵²

Az elővárosok és barcasági falvak azonban nem csak ebben a tekintetben tettek komoly szolgálatot a városnak. A krónikások tollán kevésbé, a számadáskönyvek adatai alapján azonban annál inkább kirajzolódik a város és vidék évszázados szimbiózisa. Tulajdonképpen Brassó szűkebb környezete jelentette azt az elsődleges körzetet, ahonnan a nyersanyag-utánpótlás érkezett (az általában másodlagos szerepet játszó havasalföldi források jelentősége csak akkor ugrott meg látványosan, ha a Barcaság a harci cselekmények folytán veszített ellátó szerepéből).⁵³ Brassó jól felfogott érdeke alapján, lehetőségeihez mérten mindent megtett a barcaságbeli rendezett állapotok érdekében, ráadásul arra utaló nyomok is vannak, hogy vészhelyzet esetén a város egyfajta kártérítő szerepet is felvállalt: feltűnő a törekvésük egyfelől a Barcaságban tartózkodó idegen haderő által sanyargatott barcasági lakosság terheinek enyhítésére, másfelől a fejedelmi vendégserg átvonulása során óhatatlanul bekövetkező károk mérséklésére. Ha nem is túl gyakran, de a brassói városgazda mégis rendszeresen regisztrálta azokat az eseteket, amikor elégtételt adott a megkárosított gazdáknak, akikől lovat, ökröt, más jószágot vagy eszközt raboltak el, vagy esetleg azoknak, akik közreműködtek a sebesült katonák ápolásában.⁵⁴

⁵¹ Niedermaier 2013: 69–70.

⁵² Cziráki 2011b: 15. A fejedelmi látogatások koreográfiája más városokban is nagyon hasonló volt, vö. Szabó 2013: 129–165.

⁵³ Hegyes 1909: 454; Bánfi 1909: 428.

⁵⁴ Weiss 1909: 232; ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 36, 104, 381.

Az ellátás vércöreit szemlélve a vidék felől a városba áramló árucikkek közül néhányat érdemes külön is kiemelni, elsősorban a halászatból származó nyers és sózott halakat. A mai adottságoktól némiképp eltérő módon a középkorban a Barcaság területének legalább 40 százalékát víz – patak, tó vagy mocsár – borította.⁵⁵ A 17. századra már nagyobb területeket szelídítettek meg a helyi közösségek. Az egyik legjelentősebb kezdeményezés a Szászvolkány és Feketehalom közti nagy árokrendszer („Graben”) létesítése volt a 16. század elején, ám mind Brassó közvetlen környezetére, mind a tágabb vidékre igaz, hogy a gazdag vízellátottság erdélyi viszonylatban is kimagasló halfogyasztást és -kereskedelmet eredményezett.⁵⁶ A barcasági termelés további fontos árucikke a szarvasmarha volt, ami jelentős szerepet foglalt el a hétköznapi húsfogyasztásban. Erre a brassói számadáskönyvek alapján következtethetünk, amelyek tanúsága szerint a hal mellett a marha- és borjúhús számított igazán népszerűnek a brassóiak asztalán, megelőzve még a szárnyasféléket is. A szarvasmarha fontos forrása lehetett a nagyobb kiterjedésű sík, vizekkel gazdagon átjárt területeket is magába foglaló Barcaság. Erre utalnak a kortársak feljegyzései, hiszen alig akad olyan korabeli brassói krónikás, aki ne jegyezné fel az éppen aktuális városi és országos események sodrában azt, ha pusztul a marha a Barcaságban.⁵⁷ A gabona, takarmány és a bor megtermelése helyben zajlott, de Brassó maga rendszeres behozatalra szorult: az ellátásban a távolabbi körzeteknek kimagasló szerep jutott. Székelyföldről jelentős zabbehozatalról tudunk, míg a jó minőségű bor Havasalföld felől érkezett.⁵⁸

Az alapvető szükségletek kielégítésével kapcsolatos vizsgálatok során gyakran feledésbe merül a fa jelentősége az industrializáció előtti közösségek életében. Az erdők már említett biztosítása ugyanis nemcsak a forgalom zavartalanlására vonatkozó igények miatt volt szükséges. A fával borított hegyoldalak kulcsszerepet játszottak a Barcaság életében, hiszen a fa az élelmiszer és az ivóvíz mellett a városi fogyasztás alapvető szükséglete, fűtőanyag és az építkezések-erődítések egyik legfontosabb alapanyaga volt.⁵⁹ Maga Brassó különösen szerencsésnek mondható abból a szempontból, hogy földrajzi helyzetéből adódóan nagy kiterjedésű erdők vették körül.⁶⁰ Gondoskodni kellett azonban arról, hogy a szükséges fát kitermeljék, feldolgozzák és a megfelelő helyre szállítsák, ráadásul nemcsak békében, hanem a bizonytalan háborús időkben is. Úgy tűnik, hogy a nehéz feladat teljesítői között a legközelebb eső falvak lakói – főként a hétfalusiak – szerepelnek a leggyakrabban, akik tulajdonképpen heti rendszerességgel szállították a fát Brassóba.⁶¹

⁵⁵ Niedermaier 2013: 59–60.

⁵⁶ Wachner 1934: 100–101; Jekelius (Hg.) 1929b: 107–125.

⁵⁷ Bánfi 1909: 265, 266; Weiss 1909: 159; Czack 1909: 375.

⁵⁸ Hegyes 1909: 528.

⁵⁹ Kiess 1981: 77–98.

⁶⁰ Brassó és a Barcaság kiterjedt erdőgazdálkodásáról a 18. századtól állnak rendelkezésre rendszerező kimutatások. Vö. Jekelius (Hg.) 1929b: 3–15.

⁶¹ Többek között: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 49, 61, 67, 70, 72.

Nemcsak a város, hanem a vidék életében is jelentős szerepet töltött be a nagyobb ellátóközpontokban szerveződő piac. Mint láthattuk, Brassó a legrégebbi időktől fogva virágzó kereskedelmi tevékenységet folytatott, a piacon keleti luxustermékektől a helyi céhek portékáin át a környező régiók mezőgazdasági terményeiig minden megfordult. Másfelől maga a piac ebben az időszakban még nem lehetett különösebben specializált: a napjainkban használatos halpiac, lópiac, búzasor, rózsapiac és ehhez hasonló elnevezések valószínűleg későbbi korokból származnak, a korszak forrásaiból még teljesen hiányoznak. A piactérre való hivatkozások egyszerűen „auf dem Markt” kifejezéssel jelölik meg a teret, ahova a városi úthálózat összpontosult, és ahol gyakran központi jelentőségű események zajlottak, amelyek az egész barcasági közösség életére hatással voltak.⁶² A rendszeres vásáros alkalmak szembeszökő sajátossága, hogy még háborús időkben sem szűnt meg Brassó regionális kereskedelmi csomópontként gyakorolt ellátó szerepe. A népes város – lakosságát a 17. században nagyjából 8000–10 000 főre becsülik – saját szükségletei mellett a környék lakossága számára is fontos ellátócentrumként működött. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a brassói piac azonnal „kinyitott”, mielőtt a portyák lendülete alábbhagyott, és fogadta a vásárolni vagy eladni szándékozókát a közelebbi vidékről és a távolabbi régiókból egyaránt. Figyelemre méltó, hogy a székelyek és szászok közötti, időről időre fellángoló ellenségeskedésnek alig van nyoma a piac látogatottságában: a fontos nyersanyagokat beszállító székelyek általában akadálytalanul árulhatták portékáikat a városban még háborús időkben is.⁶³

A székelyek piaci jelenléte kiemeli az észak, északkelet felé vezető út jelentőségét a Barcaságban, amely a fontos nyersanyagforrásként értelmezhető Székelyfölddel kötötte össze Brassót. Az út a székely-magyar lakosságú Bolonyánál érte el a várost. Ez az előváros pedig abból a szempontból számított különlegesnek, hogy igen fontos szerepet töltött be a város lisztellátásában, hiszen, mint fentebb már említettük, számos malom itt helyezkedett el.⁶⁴ A helytörténészek által legszegényebbnek mondott városrész adott otthont a céhes kereteken kívül tevékenykedő, a városi felvásárlóknak bedolgozó kisiparosoknak, ugyanakkor itt élt azoknak a fuvarosoknak és teherhordóknak a zöme is, akik rendszeresen felbukkannak a brassói szállításokat regisztráló városgazdai bejegyzések között.⁶⁵ Az elővárosok számára a belső város tehát nemcsak az adásvétel legfőbb helyszínét jelentette, hanem biztos jövedelemforrást, rendszeres munkalehetőséget is. A barcasági metropolisz e téren kialakított hagyományai lényegében a 20. század derekáig fennmaradtak: a vidéki falvak és az elővárosok termelői terményeiket nagyrészt a brassói piacon értékesítették, a szegényebbek pedig szolgáltatást vállaltak napszámosként vagy a tehetős polgárok szolgálattevőiként. Számos példa

⁶² Freitag 2013: 39–58; Cziráki 2011b: 23.

⁶³ Hegyes 1909: 455, 457.

⁶⁴ A városi malmokról bővebben: Jekelius (Hg.) 1929b: 173–175.

⁶⁵ Philippi 2006a: 72–74; ANR FB Stadthannenrechnungen V/19: 534, 645; V/20: 251–252; 329, 376; V/21: 67, 82; V/22: 492, 522, 718, 793, 874.

mutat azonban arra is, hogy az elővárosok lakossága bekapcsolódott az alapvetően a városi patríciusokra jellemző jövedelmezőbb tevékenységekbe is. A bolgárszegi – korszakunkban már többségében román – lakosok már a 14. századtól kezdve jelen vannak a legmagasabb adót fizető, keleti termékekkel üzletelő kereskedők között. Ez a városrész a 17. századig egy rendkívül dinamikus fejlődési utat járt be, amelyben a brassói elittel összefonódó gazdag kereskedőknek jutott a legfontosabb szerep.⁶⁶

MŰVELŐDÉS BRASSÓBAN ÉS A BARCASÁGBAN

Utolsó szempontként vegyük szemügyre a művelődés két legfontosabb pillérét, az egyházat és az oktatást. Mindkét tényező esetében a város vidék fölé kiterjesztett befolyását támogatta az a törekvés, mely már a reformáció előtti időkben eredményre vezetett, a lutheri tanok szászföldi terjedése után azonban még érzéketesebbé tette a város erős pozícióját: a lelkipásztori szolgálat és az egyházkerület élén egyaránt Brassó állt, a város plébánosai, illetve később lelkészei és egyháztestületi tagjai meghatározó szerepet töltek be a barcasági parókiák személyi összetételének kialakításában és a közösségek felügyeletében. E tanulmánynak nem lehet célja a brassói kerület egyházszerkezeti vagy hitéleti vizsgálata, néhány, témánk szempontjából figyelmet érdemlő adatot mégis érdemes kiemelni. Már a középkor óta itt tartotta székhelyét a barcasági káptalan, mely Johannes Honterus brassói fellépését követően figyelemre méltó sebességgel alakította ki erdélyi szász „nemzeti” színezetű ágostai hitvallását.⁶⁷ A reformációt a brassóiak azonban nem csak a szászok között tartották kívánatosnak, az egész Barcaság valamennyi népe között szorgalmazták annak terjesztését. Beszédes adat, hogy Brassó közvetlen környezetében, a magyarok lakta bolonyai elővárosban már 1542-ben magyar nyelvű lutheránus egyházközség alakult, de a barcasági magyar falvak földesuruk, Brassó hatására maguk is átvették az ágostai hitvallást, és betagozódtak a berethalmi evangélikus püspökség alá rendelt szász egyházkerületbe. Mindez stratégiai jelentőségű volt az evangélikus szászok számára, hiszen az egyház- és az iskolaszervezet egységes, szász mintára történő megszervezése hozzájárult a Barcaság evangélikus-szász dominanciájú integrációjának erősítéséhez mind az erősödő kálvinizmussal, mind a nyelvükben és kultúrájukban eltérő más népcsoportokkal szemben. A közös hitvallás, az egyházszerkezeti és személyi összefonódások, hovatovább az egyházi vagyon fölötti döntések gyűjtőpontjában a város és az ott székelő esperesség állt. Brassó befolyása évszázadokon át érzékelhető volt, hiszen a város az egyházszerkezeti csatornákon keresztül beleszóllhatott a vidéki kinevezésekbe, ezáltal formálhatta a környező települések mentalitását.⁶⁸

⁶⁶ Philippi 2006a: 70–71.

⁶⁷ Roth 2010: 59–61, 105–113. Áttekintés Honterus szerepéről a barcasági művelődéstörténetben: Nussbächer 1997.

⁶⁸ Binder 1993: 6–7.

Ez a kép egyben azt a benyomást kelti, hogy a város a vidéki lakosság szemében a kulturális élet fellegvárának szerepét is magára ölthette. Az urbánus kultúra egyik legfontosabb eleme mindmáig a magasabb szintű oktatási intézmény jelenléte: a barcasági nagyobb mezővárosok maguk is tartottak fenn alapfokú oktatási intézményeket, ám további tanulmányokat legközelebb Brassóban lehetett folytatni, ahol a 16. század közepétől gazdag humanista könyvtárral felszerelt, híres gimnázium működött.⁶⁹ A 16–17. századból több olyan jegyzéket ismerünk, amelyek több-kevesebb információt tartalmaznak az iskolában oktató, illetve ott tanuló személyekkel kapcsolatban. Mind a tanári kar, mind a diákság esetében jól látszik, hogy a brassóiak mellett Erdélyből, sőt távolabbi régiókból is érkeztek ide. A jellemzően szász területekhez köthető nevek között többségben vannak ugyan a Barcaságon kívüli nagyobb városok, de az oktatók és diákok között rendszeresen felbukkannak a kerület egyébként saját alapfokú iskolákat fenntartó mezővárosaiból (Prázsmár, Barcarozsnyó, Földvár, Feketehalom), sőt ritkán a Brassó-vidéki falvakból (például Botfalu, Keresztényfalva) és az elővárosokból (például Bolonya) származó nevek is. Mivel a diákok közül többen vidéki parókiákra (így például Szászveresmartra, Keresztényfalvára, Feketehalomra, Vidombákra, Szászhermányra, Rozsnyóra, Höltövényre) kerültek tanulmányaik befejeztével, brassói képzésük híre minden bizonnyal eljutott a kisebb közösségekbe is.⁷⁰ Néhány esetben arról is tudunk, hogy kisebb településről származó szászok nem csupán elvégezték a brassói iskolát, de iskolázottságot és jó képességeket igénylő megbízatáshoz jutottak az iskolában vagy a parókián, ezért hosszabb távon is a városban telepedtek le.⁷¹ Bizonyos korlátok között tehát a város befogadó közeg lehetett a vidéki szabad paraszt vagy jobbágycsalád fiai számára, akik tanulmányaik végeztével szerencsés esetben akár brassói egyházi hivatalt is szerezhettek maguknak a szász vagy a magyar evangélikus közösség szolgálatában.⁷² Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a városi oktatás – sok esetben pedig az azt kiegészítő külföldi peregrináció – aligha mozdított meg tömegeket a Barcaságban. Mégis valószínű, hogy a brassói iskola híre és szellemisége ezeken a kisszámú, ám kézzelfogható személyes kapcsolatokon keresztül eljutott a vidék kisebb településeire is, sőt, bizonyos esetekben a képzés a vidéki lakosság számára a városi integrációt is jelenthette. Még érdekesebb azonban az, hogy a bras-

⁶⁹ A városban több iskola is ismert, közöttük egy „magyar iskola” is. 1639-ből vezetője, Gyeney Ferenc szintén ismert (Chronistische Aufzeichnungen 1909: 17). A nagyszombati Johannes Tessinius szintén magyar iskolát vezetett az 1640-es évek elején (Binder 1993: 106).

⁷⁰ Chronistische Aufzeichnungen 1909: 14–18; Stenner 1916; Wagner 1998.

⁷¹ A prázsmári Johannes Curaeus egyházi hivatalt vállalt, 1630-ban halt meg Brassóban. A rozsnyói Michael Schobelius az iskola lektora volt 1632-ben bekövetkezett haláláig (Chronistische Aufzeichnungen 1909: 16; Dück 1845: 42–65).

⁷² Binder 1993: 14. A barcasági evangélikus szász parókiák közötti átjárhatóság kiolvasható a kortárs krónikákból is, hiszen rendre feljegyzik a Brassóba került, adott esetben vidékről érkező plébános származását vagy korábbi szolgálati helyét. Az ismertebb példák közül lásd például a rozsnyói Simon Massa vagy Marcus Vulpinus brassói megválasztását (Weiss 1909: 193; Massa–Fuchs 1909: 268).

sói iskola – az evangélikus hitvalláshoz hasonlóan – nemcsak a város és vidék, hanem az egyes nációk között is kapcsolatot teremtett, hiszen nemcsak szász, hanem magyar protestáns diákok is látogatták.⁷³

A brassói művelődés jellemző megnyilvánulási formája a szászok között a polgárok körében igen népszerű krónika- és naplóírás, ami bár kismértékben szintén kiterjedt a brassói vérkeringésbe bekapcsolt, a város és a vidék között intellektuális értelemben is összekötötést teremtő vidéki – valójában sokszor brassói kötődésű – lelkészekre, mégis inkább városi szenvedélynek tűnik.⁷⁴ Nincs adatunk róla, így csak találgatni tudunk arra vonatkozóan, vajon a vidék lakossága hogyan értékelte azt az élénk figyelmet, amellyel a város fordult a környezete felé, a kortárs szerzők tanúsága szerint ugyanis a brassóiak árgus szemekkel követték, mi történik a Barcaságban. Ez nem számít szokatlanak Szászföldön, ahol a legkevésbé sem rendhagyó módon a magasabb hivatalokat viselő emlékirók országos és regionális ügyeket is papírra vetettek, tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett városi és barcasági, hanem az erdélyi és havasalföldi ügyekre is volt rálátásuk.⁷⁵ Amennyire a szórványos források alapján meg lehet ítélni, a Barcaságban szemlátomást jó információs hálózat működött. A narratív források és a számadáskönyvek adatai legalábbis arra utalnak, hogy a termés és az állatállomány állapotát illető hírek mellett, a szokatlan természeti események és – természetesen – a háborúk hírei gyorsan bejárták a Barcaságot és viszonylag hamar eljutottak Brassóba. A híráramlásnak és a kulturális transzfernek fontos csatornája lehetett az a rokoni hálózat, amelynek nagyságrendje alap kutatások híján egyelőre csak sejthető, mégis megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy a szövetvényes családi hálózatok sok szempontból hozzájárultak a barcasági települések Brassó körüli integrációjához. A kortárs krónikaírók gyakran emlékeznek meg családi eseményekről, megjegyzéseikből pedig az derül ki, hogy leánytestvéreik között többen „vidékre” mentek férjhez, bizonyos esetekben pedig nyomon követhető, hogy a véglegény eredendően maga is brassói családból származik.⁷⁶

⁷³ Chronistische Aufzeichnungen 1909: 12–19. A lelkészekeken keresztül fenntartott kapocs az ortodox román lakosságú Bolgárszeggel is működőképesnek bizonyult. Az itt tevékenykedő román értelmiség – pópák és tanítók – rendre városi karriert is befutottak a magisztrátusban viselt román írnoki és tolmácsi minőségben. Vö. Szegedi 2002: 158.

⁷⁴ Bővebben az erdélyi szász, és különösen a városi történetírói hagyományról: Szegedi 2002: 5–20, 155–169. Feketehalom, Botfalu és Prázmár rövid, brassói kötődésű lelkészek tollából származó történeti munkáiról adnak hírt a *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó/Kronstadt* szerkesztői, vö. QGSB V. 1909: LIV, LXXIII, XCVIII.

⁷⁵ Kimagasló a 17. század elejének emblematikus alakja, Weiss Mihály, aki sok mással együtt a politikai élet szereplőivel folytatott levelezését is bemásolta a szinte politikai programmal felérő naplójába. Hasonlóan széles látószögű a történeti irodalom által kevésbé ismert, ám a brassói források alapján befolyásos tanácsúrként azonosítható Andreas Hegyes diáriuma. Vö. Weiss 1909: 140–263; Hegyes 1909: 449–594. A brassóiak tájékozottságához kétségkívül hozzájárult, hogy a város forgalmas interregionális útvonalak metszéspontján feküdt, ahol gyakran fordultak meg hírvivők. A posták szerepéről szász környezetben újabban: Derzsi 2017: 360–370.

⁷⁶ Csupán egyetlen példát kiragadva az adatok sokaságából: egy 1615-ös bejegyzés alapján a naplóíró brassói tanácsúr, Andreas Hegyes egyik nővére a vidombáki – később feketehalmi – lelkész felesége volt (Hegyes 1909: 528, 529). A brassói számadáskönyvek néhány adata arra utal, hogy

A lelkészek beiktatása egyéb töredékeket is felvillant a divatos városi kultúra kisugárzásából: Andreas Hegyes örökítette meg 1615-ben, hogy a frissen kinevezett prázsmári lelkész beiktatási ünnepségére Brassóból hozatott muzsikusokat, síposokat, hegedűsöket és énekeseket.⁷⁷

* * *

A fentiekben néhány fontosabb jellegzetességet tekintettünk át, amelyek meghatározták Brassó jelentőségét szűkebb és tágabb környezete számára a 17. század elején. A bemutatott példák vélhetően megvilágítják a város és a vidék ellentmondásos kapcsolatát, melynek legfontosabb értelmezési kerete Brassó különleges – bár az Erdélyi Fejedelemséget és a Magyar Királyságot tekintve korántsem egyedül – pozíciója a Barcaságban, hiszen a város már a középkorban csaknem tökéletes egyeduralmat épített ki a geopolitikai és kereskedelmi szempontból kedvező adottságú régióban. A terület földrajzi értelemben is egységet képezett, a határait jórészt lefedő havasok és dús erdőségek természetes, de korántsem átjárhatatlan választóvonalat alkottak a távolabbi vidékek – a román vajdaságok, Székelyföld és Fogaras – felé, amelyek egyben a Szász *Universitas* sajátos autonómiájú intézményének helyi hatókörét is kijelölték az Erdélyi Fejedelemség délkeleti szegletében. Ez a természeti, gazdasági, társadalmi és sokszor politikai szempontból is jól értelmezhető különállóság egyaránt hordozott előnyöket és hátrányokat a barcasági lakosok számára. A sorsukat érintő legfontosabb döntések Brassóban születtek, de a következményeket – bármilyen előjelűek is voltak – az egész vidék viselte. Egyértelmű, hogy a Brassó körül pezsgő kulturális és gazdasági élet hasznából – ha nem is olyan mértékben, mint a városi elit – a vidéki lakosság is részesülhetett, háborús vagy természeti katasztrófák esetén pedig számíthattak a tehetősebb város támogatására. Másfelől azonban a vidék arra kényszerült, hogy alárendelje magát a brassói magisztrátusnak, ahol az öntudatos brassói elit akarata olykor még az erdélyi szász közösség központi politikai kurzusával is ütközött, szélsőséges esetben pedig megkérdőjelezte az erdélyi fejedelem autoritását. A Brassóból irányított, az országos politika szintjén is értelmezhető események tárgyalása során – ideértve a béke-

a város prominens jegyespárjairól az egész Barcaságban tudtak. Ilyen eset volt a városbíró-dinasztiába született Hans Hirscher és a hasonlóan előkelő Fronius családból származó menyasszonya esküvője 1613-ban, ahova a város mellett a barcasági vidék mezővárosai és falvai is küldtek nászajándékot. Vö. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 242. Ugyanakkor az 1612-ben Báthori Gáborral szemben csatát veszítő, legendás brassói városbíró, Weiss Mihály lánya szintén az egész Barcaságtól kapott ajándékokat 1614-es esküvője alkalmával (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 431).

⁷⁷ Hegyes 1909: 529. A tömegszórakoztatásban részt vevő muzsikusok brassói lakhelye a székely-magyar dominanciájú Bolonya előváros volt (Philippi 2006a: 73). Az innen szegődött zenészek szász környezetben való alkalmazása abból a szempontból is érdekes lehet, hogy utalhat a különböző etnikai csoportok motívumkincsei közötti kölcsönhatásokra. Mellettük az iskola diákjai is gondoskodtak muzsikáról, különösen városi ünnepségek idején. Ilyen emlékezetes alkalomnak számított „a tirannus Báthori Gábor” halálhírének érkezése is 1613. november 11-én, amikor a brassói városgazda nem csekély összeget, 12 forintot fizetett ki muzsikálásra. Vö. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 283.

időkre jellemző fejedelmi látogatásokat vagy diplomáciai követségek indítását és fogadását, de a radikalizálódó brassói politika háborús következményeit is – jellemzően városi forrásaink rendre a brassói színteret állítják a figyelem középpontjába. A forrásokból kihámozható töredékes adatok azonban világossá teszik, hogy bár a főszereplő a város volt, a szoros városi kontroll alatt tartott vidéki lakosságra terhelte kötelezettségek révén a „vidék” maga is tevékeny részese volt a Barcaság egészét integráló regionális brassói erőternek.

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României Filială Brașov (ANR FB)

Primăria Brașov

Socoteli alodiale I: Stadthannenrechnungen V/18–22.

Bánfi, Petrus 1909: Tagebuch. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 417–432.

Chronistische Aufzeichnungen 1909: Chronistische Aufzeichnungen aus der Matrikel des Honterus-Gymnasiums. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 5–97.

Czack, Simon 1909: Ephemeris. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 374–381.

Derzsi, Julia (Hg.) 2016: *Das Gerichtsbuch des Kronstädter Rates (1558–1580). Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Bd. 10. Kronstadt.

Gockesch, Valentin 1915: Chronik. In: Netoliczka, Oskar (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó VI. Chroniken und Tagebücher 3*. Brassó, 7–12.

Hegyes, Andreas 1909: Diarium. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 449–594.

Herrmann, Georg Michael Gottlieb von 2010: *Das alte Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*. (Hgg. von Heigl, Bernhard – Șindilariu, Thomas.) Köln–Weimar–Wien.

Massa, Simon – Fuchs, Marcus 1909: Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 267–373.

QGSBV V: Gross, Julius (Hg.) 1909: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó.

Seybriger, Michael 1909: Chronik von Michael Seybriger. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 436–444.

Weiss, Michael 1909: Liber annalium raptim scriptus. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 140–263.

Zimmermann, Franz – Wenner, Carl (Hgg.) 1892: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 1: 1191–1342*. Köln.

Zimmermann, Franz – Wenner, Carl (Hgg.) 1897: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 2: 1342–1390*. Köln.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Judit 2011: *Székelypöldi karrierék. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*. Budapest.
- Binder Pál 1993: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*. [Szecseleváros.]
- Cziráki Zsuzsanna 2010: Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. *Belvedere Meridionale* (22.) 3–4. 86–102.
- Cziráki Zsuzsanna 2011a: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). *Századok* (144.) 4. 847–876.
- Cziráki Zsuzsanna 2011b: Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai Brassóban a városi számadáskönyvek tükrében. *Aetas* (26.) 2. 5–31.
- Derzsi, Júlia 2017: Servicii poştale la Sibiu în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. In: Ciobanu, Vasile – Iacob, Dan Dumitru (ed.): *Studii de istorie a oraşelor. In honorem Paul Niedermaier*. Bucureşti–Brăila, 360–370.
- Dück, Joseph 1845: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums: eine Festgabe zur dritten Säcularfeier desselben*. Kronstadt.
- Freitag, Werner 2013: Städtische Märkte in der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt. Topographie, Funktionalität und symbolische Kommunikation. In: Morscher, Lukas – Scheutz, Martin – Schuster, Walter (Hgg.): *Orte der Stadt im Wandel vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Innsbruck, 39–58.
- Friedrichs, Christopher R. 1995: *The Early Modern City*. London–New York.
- Hunyadi, Zsolt 2008: The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225). In: Houben, Hubert – Toomaspoeg, Kristjan (eds): *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture*. Galatina, 151–170.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1928: *Das Burzenland. Dritter Band. Kornstadt, I. Teil*. Kronstadt.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1929a: *Das Burzenland. Vierter Band. Die Dörfer des Burzenlandes, I. Teil*. Kronstadt.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1929b: *Das Burzenland. Fünfter Band. Die Wirtschaftsgeschichte des Burzenlandes, I. Teil*. Kronstadt.
- Jickeli, Otto Fritz 1913: Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge* (39.) 33–184.
- Kiess, Rudolf 1981: Bemerkungen zur Holzversorgung von Städten. In: Sydow, Jürgen (Hg.): *Städtische Versorgung und Entsorgung im Wandel der Geschichte*. Stuttgart, 77–98.
- Müller, Georg Eduard 1941: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Sächsisch-Deutschen Nationsuniversität 1147–1876*. Hermannstadt.
- Niedermaier, Paul 2013: Zur Siedlungstopographie des Burzenlandes in der Deutschordenszeit. In: Gündisch, Konrad (Hg.): *Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Köln–Weimar–Wien, 58–78.
- Nussbächer, Gernot 1997: *Johannes Honterus (1498–1549)*. Kronstadt.
- Nussbächer, Gernot 2011: Brassó és a Barcaság közigazgatása a kora újkor küszöbén. *Aetas* (26.) 2. 170–177.

- Opll, Ferdinand 2013: Trennen und Verbinden. Zur praktischen und symbolischen Bedeutung des Stadtores. In: Morscher, Lukas – Scheutz, Martin – Schuster, Walter (Hgg.): *Orte der Stadt im Wandel vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Innsbruck, 59–90.
- Pach Zsigmond Pál 1978: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* (112.) 6. 1005–1083.
- Pakucs-Willcocks Mária 2007: *Sibiu – Hermannstadt. Oriental Trade in Sixteenth-Century Transylvania. Städteforschung*. Köln–Weimar–Wien.
- Papp Sándor 1999: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhīs) keletkezése. *Aetas* (14.) 4. 71–88.
- Philippi, Maja 1982: *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*. Bukarest.
- Philippi, Maja 2006a: Die Vorstädte des mittelalterlichen Kronstadt. In: Philippi, Maja: *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*. 2. Aufl. Kronstadt, 61–74.
- Philippi, Maja 2006b: Aus der Türkein- und Tatarenzeit. In: Philippi, Maja: *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*. 2. Aufl. Kronstadt, 145–160.
- Roth, Harald 2010: *Kronstadt in Siebenbürgen: eine kleine Stadtgeschichte*. Göttingen.
- Stenner, Friedrich 1916: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*. Brassó.
- Szabó András Péter 2013: Beszterce város és az erdélyi fejedelmi udvar látogatásai. *URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv* (8.) 129–165.
- Szegedi, Edit 2002: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Köln–Weimar–Wien.
- Szende Katalin 2016: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 285–339.
- Teutsch, Friedrich 1853: Zur Geschichte von Reps. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge* (1.) 155–199.
- Wachner, Heinrich 1934: *Kronstädter Heimat- und Wanderbuch*. Kronstadt.
- Wagner, Ernst 1998: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*. Bd. 1. Köln–Weimar–Wien.
- Zimmermann, Franz 1878: Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt und des Burzenländer Distriktes. *Korrespondenzblatt* (1.) 109–110.
- Zimmermann, Harald 2011: *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln–Weimar–Wien.